

רפואה בשבת ויתר אבות המלאכה (שיעור 3)

רמות החולי, האסור והמותר

שיעור מספר 68

בשיעורים האחרונים התמקדנו בגזירת שחיקת סממנים וגבולותיה, ובחובת הצלה מפני פיקוח נפש, גם כאשר ההצלה כרוכה בחילול שבת.

בשיעור מספר 4 עסקנו בקצרה בהיתר להיעזר בנכרי כדי להקל על צערו של המצטער ולעסוק ברפואתו של החולה. מתוך השיעורים הללו התברר שיש להבחין בין רמות שונות של צער כאב וחולי. אינו דומה החולה שיש בו סכנה לחולה שאין בו סכנה ואלו אינם דומים למצטער. בשיעור זה נסדר את רמות החולי ונפרט מעט את המותר והאסור לעשות בשבת עבור כל אחד מאלו.

חולה שיש בו סכנה

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק לב סעיף א

מותר לחלל את השבת להצלת חיי האדם, ואפילו מצווה לעשות כן בכל מקרה שקיים פיקוח נפש או ספק פיקוח נפש, וכל הזריז וממהר לחלל את השבת במקרה כזה הרי זה משובח.

סעיף ב

מחללין את השבת להצלת חיי האדם גם אם אין במעשהו אלא כדי להאריך את חייו לשעה קלה בלבד. (בהרחבות לשיעור הקודם ביארנו שלכאורה הלכה זו תלויה במקורות שהובאו לכך שפיקוח נפש דוחה שבת, עיי"ש).

סעיף ה

חולה שיש בו סכנה, או אדם אחר הנתון בסכנה, שמסרב לחלל את השבת להצלת חייו, או שאינו רוצה שאחרים יעשו לו להצלתו, יש לשכנעו שחילול שבת לצורך פיקוח נפש הוא מצווה, ואם אינו משתכנע – אף כופים אותו.

בשיעור הקודם העמקנו בשאלה אם השבת הותרה או דחויה מפני פיקוח נפש. מה שברור הוא שיש חובה להציל את מי שנמצא בסכנה, גם אם יש בזה חילול שבת. מעבר לכך – חשוב להבין שגם אם הפעולה לא הצילה את החולה, פעולתו הייתה מצווה ולא חטא –

תלמוד בבלי מסכת מנחות דף סד עמוד א

אמר רבה: חולה שאמדוהו לגרוגרת אחת, ורצו עשרה בני אדם והביאו עשרה גרוגרות בבת אחת – פטורין, אפילו בזה אחר זה, אפילו קדם והבריא בראשונה

רש"י מסכת מנחות דף סד עמוד א

חולה שאמדוהו לגרוגרת – ואם יאכל אחת ירפא ואפי' בזה אחר זה – דכולן למצוה נתכוונו פטורין דהזריז לחולה משובח

חברותא מנחות דף סד עמוד א

אמר רבא: חולה שאמדוהו הרופאים להתרפאות בגרוגרת אחת שאם יאכל אותה גרוגרת תשוב רוחו אליו, ורצו עשרה בני אדם כדי להביא אותה גרוגרת, והביאו עשרה גרוגרות מן המחובר לאילן בבת אחת, הרי כולן פטורין, שכולם למצוה נתכוונו, שהזריז להציל את החולה הרי זה משובח. ואפילו קצצו את הגרוגרות בזה אחר זה, ואפילו קדם החולה והבריא בראשונה לפני שקצצו האחרים את גרוגרותיהם

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכח סעיף טו

אמדוהו הרופאים שצריך גרוגרת אחת, ורצו עשרה והביאו לו כל אחד גרוגרת, כולם פטורים ויש להם שכר טוב מאת ה' אפילו הבריא בראשונה

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק לב סעיף ז

מי שחילל את השבת לצורך פיקוח נפש, ואחר כך התברר שלא היה צורך בכך, כגון שהשתפר מצבו של החולה, או שהחולה נפטר, או שאדם אחר כבר עשה עבורו את הנדרש לעשות – אף על פי כן עשה מצווה, ויש לו שכר טוב מאת ה' ית' עבור מחשבתו הטובה

שם הערה יט

שמעתי מהגרש"ז אוערבך דמכיוון שאמרה תורה "וחי בהם" ולא שימות בהם, מסתבר שכל מה שעושים בשביל ספק פיקוח נפש, אפילו אם התברר שטעה, מכל מקום אינו נחשב כטעה בדבר מצווה ולא עשה מצווה דהכל כלול בקרא ד"וחי בהם"

כמובן שהדברים אמורים במציאות בה סביר שפעולתו תציל חיים. גם אחרי שחובה לחלל שבת בכדי להציל נפשות, מן הראוי לעשות את הדברים בצורה מסודרת, ככל הניתן בהתחשב בלחץ האירוע. אין חובה לחלל שבת אם אין צורך בכך –

ביאור הלכה סימן שכח סעיף טו ד"ה * ויש להם

מיירי דכל אחד חשב שהוא יקדים לחבירו, ומיירי בחולי בהול, דאם לא כן מסתברא שאסור להרבות בגברי ... היכא דאינו בהול חשבינן בכל דבר להקל החילול

❖ הרחבות – ראיית הביאור הלכה, ומעט על ריבוי בשיעורים

הלכה זו מעשית מאוד כאשר מדובר בארגוני הצלה שונים – מד"א וכדו'. מצד אחד, זה שאחרים הולכים לזירת האירוע אינו תמיד אומר שאין זה נכון שאף הוא ימהר לשם. מצד שני, פעמים רבות הסדר הטוב דורש שדווקא ימנע מהגיע לכל אירוע –

פסקי תשובות אורח חיים סימן שכח אות לג

ומכאן נלמד לענין חבר הצלה שקיבל קריאה להצלת נפש, שרשאי לרוץ ולהגיע למקום הקריאה על ידי נסיעה וטלטול ברשות הרבים ושאר חילולי שבת הנצרכים, שמא שאר חברי הצלה לא יזדרזו כמותו לבוא לשם, כי כל המקדים הרי זה משובח אמנם כבר נהגו נכון אירגוני הצלה לסדר שכל אחד מהחברים יהיה ממונה להגיע לקריאת ההצלה שסמוך למקום מגוריו, ובכך יחסכו חילול שבת וטירחא שלא לצורך.

עולה השאלה ההפוכה, ובעזרתה דברי הגמרא לעיל יתחדדו יותר –

אמנם מצווה היא שכל מי שנקרא לסייע בפיקוח נפש יזרח ויעסוק בכך. פעמים רבות נקראים מספר אנשים לסייע. הראשונים מגיעים, ומטפלים באירוע. מעתה כבר אין צורך שיבואו האחרים. אך האחרים כבר נקראו, ונמצאים בדרך לזירה.

המתנדבים נוסעים ברכבים, שהנסיעה בהם כרוכה באיסורי תורה (בעיקר הבערה). שליחת ההודעה במכשיר הקשר היא איסור דרבנן. האם ישנה עדיפות שהמתנדבים שנמצאים בזירה יודיעו לאחרים שאין צורך להגיע? מצד אחד, ודאי שעדיף לעבור על איסור דרבנן מאשר לעבור על איסור תורה.

מצד שני, המתנדב הנמצא בזירה אינו צריך לעבור על שום איסור כרגע. איסורי התורה נעשים על ידי אדם אחר. האם נכון הוא שאדם אחד יעבור על איסור קל כדי להציל את חברו מאיסור חמור יותר? הגמרא במסכת שבת (דף ד ע"א) עוסקת בשאלה מקבילה. אדם הכניס עיסה לתנור בשבת, וכרגע היא נאפית. אדם אחר נמצא שם. אם הפת תאפה, האופה עובר על איסור דאורייתא. הוצאת הפת מהתנור כרוכה באיסור דרבנן. האם נכון הוא שאדם אחר יעבור על איסור דרבנן בכדי להציל את השני מאיסור דאורייתא? הגמרא עונה בשאלה רטורית, מתוך הנחה שהצעה זו איננה ראויה הלכתית –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף ד עמוד א

מתקיף לה רב ששת: וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך?

הגמרא מניחה כדבר פשוט שאל לו לאדם לחטוא בחטא קל בכדי להציל את חברו מחטא חמור. אך בעלי התוספות מביאים מספר ראיות לכך שקביעה זו איננה נכונה עבור כל מצב. הם מגבילים את ההלכה הזאת –

תוספות מסכת שבת דף ד עמוד א

דווקא היכא דפשע קאמר וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך

במקרה שלפנינו, אדם בחר לחלל שבת. אדם שבחר לחלל שבת אינו יכול לגרום לאחר, שאיננו רוצה לחלל שבת, לעבור על איסור, גם אם איסורו איסור קל יותר. אך במידה והחוטא אינו פושע בחטאו, בהחלט יש מקום לשקול את האפשרות שהלה יעבור על איסור קל בכדי להציל את השני מאיסור חמור יותר.

❖ הרחבות – השלכת הלכה זו למי שהוציאוהו לשמד

מדברי התוספות לכאורה יש ללמוד למקרה שלנו. המתנדבים הבאים להציל מפיקוח נפש אינם חוטאים. אדרבה – הם מקיימים מצווה! במצב זה, לכאורה נכון הוא שהמתנדב שכבר הגיע לזירה יעבור על איסור קל בכדי להצילם מאיסור חמור!

מנחת אשר חלק א סימן כב אות א

שאר חברי ההצלה ודאי לא פשעו, אלא במצוות הצלה עסוקים הם, אך מאידך, לא מחמתה הם מחללים את השבת

שם אות ד

נראה דאכן יש לראשון שהגיע ורואה ששוב אין צורך שאחרים יגיעו להודיע להם לא להגיע

אך יש פן אחר לתמונה. בדברינו עד כה הנחנו שמדובר בחטא קל (חילול שבת מדרבנן) שנעשה בכדי למנוע חטא חמור יותר (חילול שבת מדאורייתא). האם כך הם פני הדברים? רבים מהפוסקים מבארים שזה אינו המצב –

שו"ת שבט הלוי חלק ח סימן קצג

פשוט ... דזה שנסע בחנם אינו עושה איסור כלל, עיין ש"ס מנחות ס"ז ... אפילו קדם והבריא בראשונה דכולם פטורים, מכל שכן כהאי גוונא

נשמת אברהם סימן שלח אות א

אמר לי הגרש"ז אויערבך שמכיוון שאותו רופא מחלל את השבת בהיתר, וכוונתו להצלת נפש, יקבל שכרו מן השמיים, ואסור לעבור על שום עבירה, אפילו על שבות דרבנן, כדי שהוא לא יעבור על איסורי תורה, כי אין הוא עושה שום איסור, כי כוונתו למצווה הגדולה של הצלת הנפש ... אמנם אם נמצא נכרי במקום, מוטב לומר לו לטלפן לרופא כדי להודיע לו שלא יבוא

על סמך דברי הגמרא שהובאו לעיל, הפוסקים מעירים שאין השוואה בין המקרה במסכת שבת לבין המקרה שלנו. שם מדובר על אדם שאכן מחלל שבת. אם הוא אינו פושע, ראוי שאחר יעבור על איסור קל כדי להצילו מחילול שבת. אך העוסקים בהצלת נפשות אינם מחללים שבת, אדרבה – הם עושים מצווה! אם כן, המשוואה איננה איסור קל של אחד כדי להציל אחר מאיסור. המשוואה היא – איסור קל של אחד בכדי להציל אחר ממצווה! הגדרת המשוואה בדרך זו איננה מותירה ספק. אחרי הגדרה זו, ניסוח הדברים נשמע תמוה ביותר – ודאי שאין להתיר לאדם לעבור על איסור דרבנן בכדי ל"הציל" אחר מקיום מצווה!

הרב אשר וייס עונה על טענות אלו –

שם אות ב

כל עשרת האנשים שלקטו גרוגרות לא עשו מצווה כלל, שהרי בפועל לא הצילו את הנפש! ממילא ברור שחיללו את השבת בשוגג או באונס. ומה שמקבלים שכר אינו משום שקיימו מצווה, אלא משום שחשבו לעשות מצווה, ומחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה אף שאין כאן מעשה מצווה כלל. הגע בעצמך – אדם בריא שבטעות נאמר לו שלדעת הרופא יש בו סכנה, ועליו לאכול ביום הכיפורים. בשברון לב אוכל הוא, ובדחילו ורחימו, לקיים מצוות פיקוח נפש. וכי אין אנו מצווים להפרישו מאיסורא ולגלות את אזנו שבריא הוא ואסור לו לאכול ביום הכיפורים? הלא ברור ופשוט שגם הוא יבוא על שכרו, שהרי עוסק הוא בפיקוח נפש, ואוכל הוא לשם שמיים בחשבו שכך מצוותו. וכן הדבר הזה – דכל המצילים יבואו על שכרם בחשבם שבהצלת הנפש הם עוסקים, אף שיש כאן חילול שבת, אך לגבי הצלתם מן החטא אין בינם לכל החוטא בשוגג או באונס

מן הדברים עולה מחלוקת ביחס לגמרא בה פתחנו –

הגמרא בה פתחנו אומרת שעשרה שרצו להביא גרוגרות "פטורין", ומקבלים שכר על מעשיהם, גם אם מתברר שאין בהם צורך. כלומר – התברר שהם חיללו שבת ללא צורך להצלת החיים. אך בשעה שחיללו את השבת, היה ברור להם שהם עושים זאת לצורך הצלה. ברוב הלכות שבת אנו למדים ש"פטור" מורה על כך שהיה כאן חטא, אך הוא נעשה באופן שאינו חייב כפרה על החטא.

הרב אשר וייס לומד מכאן שבעצם המעשה הוא חילול שבת. ודאי שחובה והכרח להזדרז ולהציל, אך המעשה מצד עצמו הוא מעשה שנכון למנוע במידה ואין בו צורך.

הגרש"ז ושבט הלוי למדו מכך שהם מקבלים שכר, שאין לראות במעשיהם חילול שבת, כלל (ואין לדייק מהמינוח "פטורין", במקרה זה, כשם שלא מדייקים כך במקומות אחרים בהם מוכח שאין זו הכוונה). אם הגמרא אומרת שיש להם שכר על מעשיהם, הרי שמעשיהם מצווה בלבד.

הרב אשר וייס אומר שאין קשר בין הטענות. במעשיהם יש שני דברים – חילול שבת בשוגג, ועיסוק במצוות ההצלה מפיקוח נפש. נכון שבשקלול הסופי חובה עליהם לצאת, ויקבלו שכר בין אם מעשיהם הצילו או לא. אך אין זה אומר שאין במעשיהם חילול שבת כלל. ניתן לדמות את הדברים למושגים של "הותרה" ו"דחוויה" שלמדנו בשיעור הקודם (אך כפי שזוהרנו שם, גם כאן ניזהר מלתלות את המחלוקת בהגדרות הללו באופן מוחלט). הגרש"ז ושבט הלוי סבורים שכאשר אדם עוסק בפיקוח נפש, איסורי השבת אינם קיימים, אלא יש במעשיהם מצווה בלבד. בדומה לגדרי "הותרה" שלמדנו בשיעור הקודם. הרב אשר וייס סבור שאמנם ההכרעה הנכונה היא לעסוק בפיקוח הנפש, גם אם יתכן שחילול השבת נעשה לשווא. אך אין זה אומר שלא היה כאן חילול שבת. זה רק אומר שזו ההכרעה הנכונה, אך עדיין יש כאן חילול שבת, בדומה לגדרי "דחוויה" שלמדנו בשיעור הקודם. לכן מצווה להציל את המחללים מהמשך חילול השבת (שרק נדחו עבורם, אך לא הותרו).

בשולי הדברים חשוב להזכיר שגם הרב אשר וייס מודה שאסור בתכלית האיסור להתחשב במחשבה שיש חילול שבת במעשים. התחשבות שכזו היא בגדר "הנשאל הרי זה שופך דמים".

לסיכום:

בשיעור הקודם העמקנו בשאלה אם השבת הותרה או דחוויה מפני פיקוח נפש. מה שברור הוא שיש חובה להציל את מי שנמצא בסכנה, גם אם יש בזה חילול שבת. בגמרא במסכת מנחות (דף סד ע"א), נאמר שגם אם רבים חיללו שבת בכדי לסייע בהצלה, והתברר שהיה צורך רק במלאכתו של אחד מהם – כולם עשו מצווה, ולא עברו על איסור. מתוך כך הגרש"ז ושבט הלוי מסיקים שפעולתם של הבאים להציל היא מצווה בלבד, ואין בה איסור כלל. הרב אשר וייס, לעומתם, מבין שודאי שהמעשה שהם עושים הוא חילול שבת. אך מכיוון שהוא נעשה לצורך פיקוח נפש, ההכרעה ההלכתית הנכונה היא לחלל את השבת לצורך ההצלה, ועל כך יש שכר, למרות שזהו מעשה של חילול שבת. יש נפקא מינות מעשיות בין התפיסות הללו. לדוגמא – רבים יצאו להציל. הראשון הגיע והציל. האם עדיף שיעבור על איסור דרבנן ויודיע לאחרים להימנע מהמשך חילול השבת, או שעדיף שיימנע מאיסור, שהרי הם אינם עוברים על איסורים באותה עת? לפי הגרש"ז ושבט הלוי – הם מקיימים מצווה בלבד. כך שאין הצדקה שהלה יעבור על איסור דרבנן בכדי למנוע מצווה. לפי הרב אשר וייס הם מחללים שבת בהיתר, אך עדיף למנוע את חילול השבת על ידי איסור דרבנן קל.

חולה שאין בו סכנה

טיפול בעזרת נכרי

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכט עמוד א

דרב עולא בריה דרב עילאי, דאמר: כל צרכי חולה נעשין על ידי ארמאי בשבת. וכדרב המנונא, דאמר רב המנונא: דבר שאין בו סכנה - אומר לנכרי ועושה

בשיעור מספר 5 למדנו שעל סמך סוגיה זו התירו הפוסקים לבקש מנכרי לעשות מלאכה האסורה מדאורייתא בכדי לסייע לחולה שאין בו סכנה. למדנו שם שלפי הרמב"ם, על סמך הסוגיה במסכת עירובין (דף ס"ז ע"ב), מותר לבקש מנכרי לעשות מלאכה דרבנן בכדי לסייע למצטער, וכך פוסק השו"ע (אורח חיים סימן שז סעיף ה). להרחבה בעניין עיינו שם.

השתתפותו של ישראל בטיפולו של הנכרי

כאמור, צרכי חולה נעשים על ידי נכרי בשבת. פעמים רבות, אין זה קל לבצע את הטיפול ללא השתתפותו של החולה (או ישראל אחר) בטיפול. האם מותר לישראל לקבל את הטיפול באופן הזה?

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף כב עמוד א

אמימר שרי למכחל עינא מנכרי בשבתא. איכא דאמרי: אמימר גופיה כחל עינא מנכרי בשבתא. אמר ליה רב אשי לאמימר, מאי דעתך - דאמר עולא בריה דרב עילאי: כל צרכי חולה עושין על ידי נכרי בשבת, ואמר רב המנונא: כל דבר שאין בו סכנה - אומר לנכרי ועושה. הני מילי - היכא דלא מסייע בהדיה, אבל מר - קא מסייע בהדיה, דקא עמיץ ופתח! - אמר ליה: איכא רב זביד דקאי כותך, ושניי ליה: מסייע אין בו ממש

רש"י מסכת ביצה דף כב עמוד א

עמיץ ופתח - סוגר ופותח ריסי עיניו, להכניס הכחול.
איכא רב זביד - שהיה מקשה לי כמותך.
ושני ליה - ופרקתי לו.

מסייע אין בו ממש - מי שאינו עושה מלאכה ממש, אלא מסייע מעט כי האי, ובלאו הוא מתעבדא - אין בו ממש והכי אמר במסכת שבת בהמצניע (צג, א), גבי זה יכול וזה אינו יכול - יכול חייב, ושאינו יכול - פטור, ואף על גב דקמסייע בהדיה - מסייע אין בו ממש

חברותא ביצה דף כב עמוד א

אמימר שרי למכחל עינא, במצב שאין בו חולי של סכנה, מנכרי, על ידי נכרי, אפילו בשבתא. איכא דאמרי: אמימר גופיה עצמו כחל עינא שלו מנכרי בשבתא. אמר ליה רב אשי לאמימר: מאי דעתך להתיר לכחול על ידי נכרי? כנראה, משום שהינך סומך על הא דאמר עולא בריה דרב עילאי: כל צרכי חולה שאין בו סכנה עושין על ידי נכרי בשבת. ואין לאסור זאת כמו שאסרו כל דבר שעושה נכרי לצורך ישראל [אפילו בלא אמירה]. וכמו כן אתה סומך על זה שאמר רב המנונא: כל דבר חולי שאין בו סכנה - אומר לנכרי, ועושה. ולא גזרו בו על אמירה לנכרי לעשות מלאכה בשבת, שאסורה באדם בריא משום "שבות". הרי הני מילי שהתירו - היכא דלא מסייע הישראל בהדיה, לו לנכרי. אבל מר, אמימר, הא קא מסייע בהדיה, הרי הינך מסייע לו לכחול, היות דקא עמיץ שהינך עוצם ופתח ופותח את עיניך כדי שיכנס בהם הכחול המרפא, ודבר זה לא הותר! אמר ליה אמימר: איכא רב זביד, דקאי כותך, שסובר כמודך והקשה לי קושייתך. ושני ותרצתי ליה: "מסייע" - אין בו ממש. שאם שנים עושים ביחד מלאכה אחת, והאחד יכול לעשותה לבדו והשני אינו יכול לעשותה לבדו אלא הוא רק יכול לסייע, אין איסור בסיוע הגמרא פוסקת שאין בסיוע ממשות של פעולה, ולכן מותר להתרפא מהנכרי, למרות שתנועתו של ישראל מסייעת לפעולת הריפוי.

בסוף דבריו רש"י מפנה אותנו לסוגיה במסכת השבת, ממנה רש"י לומד מתי הכלל ש"מסייע אין בו ממש" תקף. נעיינין שם -

תלמוד בבלי מסכת שבת דף צב עמוד ב

במתניתא תנא: זה יכול וזה יכול - רבי מאיר מחייב, ורבי יהודה ורבי שמעון פוטרים. זה אינו יכול וזה אינו יכול - רבי יהודה ורבי מאיר מחייבים, ורבי שמעון פוטר. זה יכול וזה אינו יכול - דברי הכל חייב ... (צעמוד הצ"ל) אמר מר: זה יכול וזה אינו יכול - דברי הכל חייב. הי מנייהו מיחייב? אמר רב חסדא: זה שיכול. דאי זה, שאינו יכול - מאי קא עביד? - אמר ליה רב המנונא: דקא מסייע בהדיה! - אמר ליה: מסייע אין בו ממש

רש"י מסכת שבת דף צג עמוד א

זה שיכול - דאיהו עבדה לכולה.
אין בו ממש - מי שאינו אלא מסייע בדבר, ואם בא לעשותו לבדו אינו יכול - אין בו ממש, ולא מיפטר אידך.

חברותא שבת דף צג עמוד א

אמר מר: זה יכול וזה אינו יכול דברי הכל חייב. והוינן בה: הי מינייהו מיחייב? אמר רב חסדא: זה שיכול! שנחשב כאילו הוא עשה הכל, דאי זה שאינו יכול, מאי קא עביד? אמר ליה רב המנונא: הא קא מסייע בהדיה? אמר ליה רב חסדא: מסייע - אין בו ממש! מי שאינו יכול לבד לעשות המלאכה ורק מסייע בדבר אינו נחשב לכלום

❖ הרחבות – שיטת רב המנונא

כמובן שבהקשר שלנו, השאלה איננה אם ישראל מסוגל לבצע את הטיפול מבחינה טכנית, אלא אם הסיוע שלו נעשה באופן שהיה יכול להוות תחליף לטיפול. בעלי התוספות מעירים על הבחנה זו -

תוספות מסכת שבת דף צג עמוד א

אמר מר זה יכול וזה אינו יכול - נראה לר"י דהאי "אינו יכול" היינו אפילו בעל כח הרבה, אלא שהוא נושא הקורה בעניין זה, בכי האי גוונא שאלמלא אחר לא היה יכול לנושאה לבדו, כגון באצבע, או תופשה בענין זה שאינו יכול לנושאה לבדו, דמה לנו לכחו, כיוון דהשתא מיהא אינו יכול לנושאה?

נניח ששני אנשים חזקים ביותר נושאים ספסל. האחד סוחב את הספסל על כתפיו, והשני רק מניח אצבע אחת מתחת לקצה הספסל. שניהם מסוגלים לסחוב את הספסל. אך הם נחשבים "זה יכול זה אינו יכול" במובן שפעולתו של האחד יכולה לשאת את הספסל, ואילו פעולתו של השני איננה יכולה לשאת את כובד הספסל.

אם כך, בכדי להתיר את הסיוע לטיפול, יש לעמוד בשני תנאים - מצד הנכרי - צריך שיהיה ביכולתו לבצע את הטיפול לבדו, ומצדו של ישראל, צריך שהמעשה של ישראל לא ייעשה באופן שהיה פועל את הרפואה לבדו (כאמור, גם אם לישראל יש יכולת עקרונית לרפא בעצמו).

מגן אברהם סימן שכח ס"ק טז

היינו שבלאו הכי נמי מתעבדא, אלא שמסייע מעט, כגון עכו"ם שכוחל העין וישראל סוגר ופותח העין שיכנס בו הכחול אבל אם אינו יכול לעשות בלתי הישראל אסור

הרמ"א פוסק שמותר לסייע לנכרי –

הגהת הרמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכח סעיף יז

כל שאסור לעשות על ידי ישראל, אפילו על ידי החולה בעצמו אסור; אבל כשעושה לו הא"י מותר לחולה לסייעו קצת, דמסייע אין בו ממש

הרמ"א מנסח "לסייעו קצת", בכדי לעמוד בהבחנה שעלתה בגמרא בין טיפול התלוי בסיוע ולבין טיפול שאיננו תלוי בסיוע.

אמנם הדיון נפתח בשאלה אם מותר למטופל לפתוח את עינו או את פיו וכדו', אך ההיתר נבע מהקביעה שאין בסיוע ממש. משכך, אין הבדל בין אם הסיוע נעשה על ידי המטופל או על ידי אדם אחר –

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שכח סעיף כא

אם יש איזה צורך בסיועו שעל ידי כך נעשית הרפואה יותר בטוב ממה שהיה עושה הנכרי בלבדו מותר אף לישראל אחר לסייעו קצת

ט"ז אורח חיים סימן שכח ס"ק יג

לאו דוקא קאמר לחולה, אלא הוא הדין באחר

ברם, מכיוון שההיתר הוא לסייע, הט"ז מגביל את ההיתר לכך שישראל יגיב לפעולה של הנכרי. לשיטתו, אסור לישראל להתחיל את העיסוק ברפואה –

ט"ז אורח חיים סימן שכח ס"ק יג

הסיוע תהיה דוקא בשעה שהעכו"ם עוסק בה, לא שיקדים לפניו כלל

ברם, נראה שבראשונים שיטה זו איננה מוסכמת –

אורחות חיים חלק א הלכות שבת אות שלד

כתב הרי"י יהודה בר אבא מארי ז"ל בחדושי החושש בשינוי ומצטער עליו להוציאה אומר לעכו"ם להוציאה לכאורה לא ניתן לבצע את הטיפול עד שישראל יפתח את פיו. לאור זאת, הט"ז חולק על הלכה זו –

ט"ז אורח חיים סימן שכח ס"ק יא

לי צ"ע בזה, דהא על כל פנים הישראל מסייע לזה במה שיוציא העכו"ם השן ... צריכים אנו לחלק ביניהם דההיא דאמימר לא עביד שום מעשה, דכבר עיניו הם פתוחות אלא שהוא מסייע עמו בשעה שהוא עושה המלאכה וכיון שאין צריך לו, רק לסיוע בעלמא, אין בו ממש, מה שאין כן ... שקודם שמתחיל ... הוה כמו מתחיל במלאכה ויש בו ממש ... אם כן בזה שפותח פיו ועושה מעשה קודם לעכו"ם, כי סתם אדם פיו סגור תמיד, אלא פותחו אם רוצה לאכול או כיוצא בזה, ואם כן זה הוה מסייע שיש בו ממש ... ואסור ומטעם זה כתבו בי"ד ס"י קצ"ח דאשה שאירע טבילתה בי"ט ראשון ושכחה לטול צפרניה בערב י"ט לא תאמר לעכו"ם שתטול צפרניה בי"ט מטעם שהיא פושטת ידיה במכוין לזה וזה דומה לניקוף שזכרנו כן נלע"ד נכון בס"ד להלכה לאיסור

כאמור, לפי הט"ז מותר לישראל להגיב לטיפולו של הנכרי תוך כדי הטיפול. אך אסור לישראל להתחיל את הטיפול. על כן אסור לו לפתוח את פיו, או להושיט את אצבעותיו כדי שיגזח את ציפורניו, וכן על זה הדרך (לכאורה גם הוא מודה שאם הנכרי פותח את פיו או לוקח את כפות ידיו או רגליו אין צורך להתנגד).
אך הרמ"א פוסק כאורחות חיים –

הגהת הרמ"א על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכח סעיף ג

מי שחושש בשינוי ומצטער עליו להוציאו, אומר לא"י להוציאו

וכדבריו מקובל בפוסקים, נגד הט"ז –

משנה ברורה סימן שכח ס"ק יא

ט"ז מאריך בענין זה ודעתו להחמיר אבל הרבה אחרונים דעתם כהשו"ע (כרמ"א להקל)

❖ הרחבות – גדרי מסייע אין בו ממש

לסיכום:

במסכת שבת (דף קכט ע"א) נאמר שמותר לבקש מנכרי שיבצע מלאכה בכדי לסייע לחולה שאין בו סכנה. בסוגיה במסכת ביצה (דף כב ע"א) מוכרע שמותר לישראל למצמץ תוך כדי שהנכרי כוחל את עיניו, למרות שיש בכך סיוע למלאכה דרבנן, מכיוון ש"מסייע אין בו ממש".

מהסוגיה במסכת שבת (דף צב ע"ב) ומדברי התוספות שם מבואר ש"מסייע אין בו ממש" כאשר מתקיימים שני תנאים – א. מבצע הפעולה מסוגל לבצע את הפעולה לבדו. ב. הסיוע שמסייע המסייע נעשה באופן שאינו יכול להוות תחליף לפעולה שמבצע המבצע המרכזי. כך פוסקים הרמ"א והמג"א.

מכיוון שהכלל הוא ש"מסייע אין בו ממש", הרי שאין הבדל בין אם הסיוע נעשה על ידי המטופל עצמו או על ידי אחרים, כפי שפוסקים הט"ז ושו"ע הרב.

מהו גבול הסיוע המותר? הט"ז מגביל את הסיוע לתגובה של ישראל לפעולתו של הנכרי. אם ישראל מתחיל את הפעולה, גם אם היא נעשית בעיקר על ידי הנכרי, הט"ז אוסר. לדוגמא, הט"ז אוסר על יהודי שיפתח את פיו בכדי שהנכרי יעקור את שינו, מכיוון שישראל הוא זה שמתחיל את הטיפול. אך מדברי הארזות חיים עולה שמותר, וכדבריו פוסקים הרמ"א, הש"ך והמשנה ברורה.

טיפול על ידי ישראל

תלמוד בבלי מסכת עבודה זרה דף כח עמוד ב

אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב: עין שמרדה - מותר לכוחלה בשבת. סבור מיניה: הני מילי הוא דשחקי סמנין מאתמול, אבל משחק בשבת ואתויי דרך רשות הרבים לא; א"ל ההוא מרבנן ורבי יעקב שמיה, לדידי מיפרשא מיני דרב יהודה: אפילו מישחק בשבת ואתויי דרך רשות הרבים - מותר. רב יהודה שרא למיכחל עינא בשבת. אמר להו רב שמואל בר יהודה: מאן ציית ליהודה מחיל שבי! לסוף חש בעיניה, שלח ליה: שרי או אסיר? שלח ליה: לכייע שרי, לדידך אסיר, וכי מדידי הוא? דמר שמואל היא. ההיא אמתא דהואי בי מר שמואל דקדחא לה עינא בשבתא, צווחא וליכא דאשגח בה, פקעא עינא. למחר נפק מר שמואל ודרש: עין שמרדה - מותר לכוחלה בשבת; מאי טעמא? דשוריני דעינא באובנתא דליבא תלו

מסקנת הגמרא היא שמרידה של עין זה מצב של פיקוח נפש. אך בשלב הראשון של הגמרא, הגמרא מניחה שמרידה של עין הוא חולי ככל חולי אחר. בשלב בו הגמרא מניחה שמדובר בחולי שאין בו סכנה, הגמרא אומרת שמותר לכוחלה בשבת, למרות שאסור מדרבנן לכחול בשבת, משום דמיונו למלאכת צובע או למלאכת כותב.

אם כך, מתוך הנחה שמרידת העין איננה פיקוח נפש, חז"ל מתירים לעבור על איסור דרבנן. האם המשמעות היא שכל חולי שאין בו סכנה מצדיק מעבר על איסור דרבנן, או שמא יש למרידת העין מאפיינים ייחודיים (עוד לפני ההבנה שיש בה פיקוח נפש)? הרא"ש מתלבט בכך

רא"ש מסכת עבודה זרה פרק ב סימן י

שמעינן מהכא דמה שהוא סכנת אבר אין מחללין עליו את השבת באיסור דאורייתא, אבל באיסור דרבנן מחללין. דאפילו כי שחיקי סממנין מאתמול נמי איכא איסורא דרבנן. דכל רפואה אסורה משום שחיקת סממנין והכא נמי כל צורכי חולה נעשין על ידי עובד כוכבים בשבת ולא שני לן בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה. או שמא איכא לפלוגי בין חסרון אבר לחולה שאין בו סכנה.... וצ"ע

הרא"ש לומד מהסוגיה שודאי שאם אבר נמצא בסיכון, מותר לישראל לעבור על איסור דרבנן בכדי להצילו. לכאורה יש מקום להבחין בין סכנת אבר לבין חולי שאין בו סכנה.

עבור חולי מסכן חיים, ודאי שמותר ואף חובה לחלל שבת. חולי שאינו מסכן חיים אינו נעים כלל, אך לכאורה ניתן לטפל בו גם בהמשך. לעומת זאת, כאשר אבר נמצא בסיכון, אם אין בכך סכנת חיים אין הצדקה לחלל שבת מדאורייתא, אך הגיוני להתיר לעבור על איסורי דרבנן, לפני שיהיה מאוחר מכדי הצלת האבר.

מצד שני, יתכן וחז"ל מעולם לא התכוונו לחלק כך בין סיכון של אבר אחד לבין חולי בכל הגוף, והתירו את האיסורים שהם גזרו בכל מצב של חולי.

כאמור, הרא"ש נשאר בספק.

הר"ן מכריע לחומרה –

הר"ן על הרי"ף מסכת שבת דף לט עמוד ב

ומהא שמעינן דמשום סכנת אבר אחד אין מחללין את השבת אלא אם כן יש בדבר סכנת מיתה, דטעמא דשוריני דעינא בליבא תלו, הא לאו הכי לא. ומשום סכנת עוררון בלחוד אין מחללין את השבת.

ושמעין נמי מהא דכל היכא דאיכא סכנת אבר, אף על פי שאין מתירין בו מלאכות של תורה, מלאכות של דברי סופרים מתירין בו אפילו ע"י ישראל, שהרי אפילו היכא דשחיק סממנין מאתמול שבות של דבריהם יש בו ... ואפילו הכי שרי ליה ע"י ישראל ...

ומיהו כי שרינן אפילו שבות על ידי ישראל, הני מילי היכא דאיכא סכנת אבר, אבל חולה, שאין בו סכנת נפש ולא סכנת אבר, נהי דשרי ביה מלאכה גמורה על ידי נכרי ... אין מתירין לו על ידי ישראל אפילו שבות של דבריהם. ומסתברא דכי שרינן להו לומר על ידי נכרי ה"מ בחולה שהוא נופל מחמת חליו למשכב אבל במיחוש שאדם מתחזק בו והולך כבריא לא ולא עוד אלא אפילו דברים שהם מותרין לבריאים אסורין לו כל היכא שמעשיו מוכיחין שלרפואה הוא מתכוין וזו היא ששינו [דף קיא א] החושש בשינו לא יגמע בהן את החומץ ואמרינן נמי בפרק אין מעמידין [דף כח א] דאפילו היכא דכייבי ליה טובא חושש קא קרי ליה לפי שדבר זה אינו חולי אלא מיחוש בעלמא

ואילו הרשב"א מכריע לקולא –

שו"ת הרשב"א חלק ג סימן רעב

סכנת אבר וכן חולי שאין בו סכנה אף על פי ששוכב במטה מתוך חליו עושין מלאכה על ידי עכו"ם ... חולי שאין בו סכנת נפש, אף על פי שיש בו סכנת אבר, ונפל למשכב, אין מחללין עליו את השבת, אלא שאומרינן לעכו"ם, ועושה; ... אבל בדברים של דבריהם, דהיינו: לכחול, ואי נמי: לאתויי סמנין דרך סמטה, מותר

הרשב"א מזכיר את סכנת האבר בתחילת דבריו רק כדי להדגיש שאפילו אם ישנו סיכון לאבר אין זה מצדיק לחלל שבת במלאכה דאורייתא. אך סוף דבריו, בהם הוא מתיר לעבור על מלאכות האסורות מדרבנן, מכוונות לכל חולי שאין בו סכנה, לאו דווקא מצב של סכנת אבר.

לעומת זאת, הרמב"ן פוסק שעל ידי ישראל מותר לסייע לחולה שאין בו סכנה רק על ידי "שבות דשבות" – עשיית מלאכה דרבנן בשינוי –

תורת האדם לרמב"ן שער המיחוש

מיחוש שאדם חולה ממנו ונופל למשכב ואין בו סכנה התירו בו שבות שאין בו מעשה, דהיינו אמירה לגוי. וכן התירו בו שבות דמלאכה הנעשית בשנוי. וזהו שאמרו דבר שאין בו סכנה אומר לגוי ועושה. אבל שבות שיש בו מעשה, כלומר דבר הנעשה ע"י ישראל והוא נעשה כדרכו בחול לא התירו.... בשבות שיש בו מעשה ועובדין דחול. ולא התמירו בשבות דאמירה ולא בשבות דשנוי. וזהו דין אחד בחולה שאין בו סכנה כלל, לא סכנה של מיתה ולא סכנה של אבר.... איסור לכתחלה לא התירו בו שבות כדרכו משום חולי שאין בו סכנה. אבל חולי שיש בו סכנת אבר אחד, אף על פי שאין הנשמה תלויה בו, התירו בו כל שבות שבעולם.

לצורך סכנת אבר התירו שישראל יעבור על איסור דרבנן. לצורך חולה התירו לבקש מנכרי שיעשה מלאכה דאורייתא, והתירו לישראל לעשות איסור דרבנן בשינוי.

❖ **הרחבות – ראיית הגר"א לכך שהר"ן אינו מתיר שבות דשבות עבור חולה שאין בו סכנה**

השו"ע פוסק כדברי הרמב"ן –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכח סעיף יז

חולה שנפל מחמת חליו למשכב ואין בו סכנה לחלל עליו ישראל באיסור דרבנן בידים – יש מתירים אפילו אין בו סכנת אבר (כרשב"א); ויש אומרים שאם יש בו סכנת אבר עושין, ואם אין בו סכנת אבר אין עושין (כר"ן); ויש אומרים שאם אין בו סכנת אבר עושין בשינוי, ואם יש בו סכנת אבר עושין בלא שינוי (כרמב"ן); ויש אומרים, אפילו יש בו סכנת אבר, אין עושין לו דבר שהוא נסמך למלאכה דאורייתא, ודברים שאין בהם סמך מלאכה עושין אפילו אין בו סכנת אבר; ודברי הסברא השלישית נראין

רוב הפוסקים פוסקים כדבריו (ט"ז, מגן אברהם, גר"א ומשנה ברורה (סקנ"ז)).

מדוע האפשרויות הן שבות של אמירה לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא (שהרי עצם הבקשה היא שבות, והנכרי עושה מלאכה דאורייתא), או שבות דשבות על ידי ישראל? לכאורה מפני שהאמירה לנכרי אינה מביאה לפעולה שעושה ישראל (כמובן שישנו חשש שישראל יעשה את המלאכה בעצמו, אך היא איננה פעולה שלו). חז"ל אסרו רבים מהשבותים בכדי להרחיק את האדם ממעבר על מלאכה דאורייתא. גם במקום

שמתירים את המלאכה דרבנן על ידי ישראל, כדאי שתקנת חז"ל תשמור עליו, ולכן מורים לו לעשות את המלאכה בשינוי.¹
מכיוון שמטרת השינוי היא כדי להגביר את מודעותו של האדם לכך שמעשיו מותרים רק מחמת החולי, יש פוסקים המתירים לעשות מלאכה דאורייתא עבור החולה, ובלבד שהמלאכה תעשה בשינוי –

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שכח סעיף יט

אם אין בו סכנת אבר, אלא שנפל למשכב או שמצטער כל כך עד שחלה ממנו כל גופו, אין עושין לו דבר האסור מדברי סופרים על ידי ישראל אלא בשינוי מדרך החול, ועל ידי שינוי מותר לעשות אפילו מלאכה גמורה ... שכיוון שמשנה בעשייתה אינה אסורה אלא מדברי סופרים

בשש"כ מצטט שכך פוסקים האגלי טל, תהלה לדוד ועוד, ולאור זאת פוסק –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק לג הערה יז*

שמעתי מהגרש"ז אויערבך, דמכיוון דכל אלה הגדולים מתירים, מסתבר דיכולים ודאי להקל אם אי אפשר על ידי נכרי. ואם יש סכנת אבר נראה דיש להקל גם אם אפשר לטרוח ולעשות על ידי נכרי

❖ הרחבות – דיון – הראיות שמותר לעבור על מלאכה דאורייתא בשינוי לצורך חולה

נציג את ההיררכיה העולה בדברי החיי אדם –

חיי אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל סט סעיף יב

ולעשות ישראל דבר שאינו אלא מדרבנן, יש מתירין. אבל דעת רוב הפוסקים דאסור, אלא יעשו על ידי שינוי וכן נ"ל. ואם אי אפשר על ידי שינוי ולא על ידי נכרי, מותר לעשות כדרכו

כלומר – אם יכול לטפל בעצמו בעזרת שבות דשבות – כך עדיף. אם לא – יבקש מנכרי. אם אין אפשרות לעשות בשינוי, ואין נכרי – יעשה דרבנן בכוחות עצמו.

לסיכום:

במסכת עבודה זרה (דף כח ע"ב) הגמרא דנה באפשרויות הטיפול בשבת ב"עין שמרדה". תוך כדי הדיון, לפני שהגמרא מסיקה שמדובר בפיקוח נפש, משמע מהגמרא שמותר לישראל לעבור על איסור דרבנן בכדי לטפל בעין. הרא"ש מסיק מכך שאם האבר נמצא בסיכון, מותר לישראל לעבור על איסור דרבנן בכדי להציל את האבר המקומי. הוא נשאר בהתלבטות אם ניתן להסיק מהסוגיה שמותר לישראל לעבור על איסור דרבנן בכדי לסייע לחולה שאין בו סכנה.
הר"ן מכריע את הספק לחומרה – אסור לישראל לעבור על איסור דרבנן בכדי לטפל בחולה שאין בו סכנה (כפי שהבאנו מדברי הגר"א בהרחבות, הר"ן אוסר גם שבות דשבות לצורך סיוע לחולה).
הרשב"א מכריע לקולא. מדבריו משמע שהוא משווה בין חולי שאין בו סכנה לבין סכנת אבר.
הרמב"ן הוא שיטת ביניים. עבור סכנת אבר הוא מתיר לעבור על איסור דרבנן. עבור חולה שאין בו סכנה הוא מתיר לסייע על ידי "שבות דשבות". כדבריו פוסק השו"ע, וכן רוב הפוסקים (ט"ז, מג"א, גר"א, משנה ברורה).
העדיפות של בקשת מלאכה דאורייתא מנכרי על פני איסור דרבנן של ישראל נובעת, לכאורה, מכך שישראל רחוק יותר מעשיית המלאכה בעצמו. משכך, רבים מן הפוסקים פוסקים שניתן לסמוך על הרשב"א, אם עושה מלאכה בשינוי, מכיוון שבדרך זו מתרחק מן האיסור (זה עדיף מעשיית מלאכה האסורה מדרבנן). השש"כ פוסק שאם אין נכרי, ויש בכך צורך משמעותי לחולה, ניתן לסמוך על שיטה זו.

מיהו הנחשב חולה שאין בו סכנה? לצורך הגדרה זו נעזר בתשובת במראה הבזק –

שו"ת מראה הבזק חלק ז תשובה לו

שאלה:

- מהי הגדרת חולה שאין בו סכנה?
- האם יש הבדל בין ההגדרה לעניין הלכות שבת לבין ההגדרה לעניין איסור והיתר או פטור מתענית?

תשובה:

- הגדרת "חולה"¹ היא אדם ש"נפל למשכב"², כלומר מרותק רוב הזמן למיטתו, עקב כאבים או בעיה רפואית אחרת, בניגוד למי שאמנם סובל מ"מיחוש" אך "מתחזק והולך כבריא"³.

¹ יתכן וחלק מהראשונים הבינו כך את הבחנת הגמרא במסכת עירובין (דף סח ע"א) בין "שבות דאית ביה מעשה ושבות דלית ביה מעשה".
עיין בשיעור #4, שם העמקנו בסוגיה זו.

- ב. מי שסובל מכאבים עד ש"חלה כל גופו", היינו כאבים בכל הגוף או כאבים באזור מסוים (או חום⁴ וכדומה) שמחמת עוצמתם נחלש כל הגוף, דינו כ"נופל למשכבו", "אף על פי שהולך"² ואינו רתוק למיטה.
- ג. מי שיש סכנה לאחד מאבריו נחשב "חולה"³, להלכה מתירים לו אף דברים מסוימים שאין מתירים לשאר "חולה שאין בו סכנה"^{5,4}.
- אין חילוק בהגדרת "חולה" בין דיני שבת, איסור והיתר ותעניות⁶, אך ישנם מצבים שאינם מוגדרים "חולה" ובכל זאת הקלו בהם לגבי חלק מהתעניות, כדרך שהקלו בחולה⁷.

מדרג החולי

למדנו על רמות שונות של חוליים וסבל, ועל טיפולים שונים. בשיעור הקודם למדנו את עיקרי דיני החולה שיש בו סכנה. בשיעור זה למדנו על דיני מי שנמצא בסכנת אבר והחולה שאין בו סכנה. בשיעור #66, שעסק בגזירת שחיקת סממנים, למדנו שלפי רוב השיטות גזירה זו חלה על המצטער ומי שסובל מכאבים ומיחושים. בשיעור #4 למדנו את דברי הרמב"ם ופסיקת השו"ע –

רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכות ט-י

דבר שאינו מלאכה ואין אסור לעשותו בשבת אלא משום שבות מותר לישראל לומר לגוי לעשותו בשבת, והוא שיהיה שם מקצת חולי או יהיה צריך לדבר צורך הרבה ... כיצד ... מביא לו מחצר לחצר שאין עירוב ביניהן מים חמין להרחיץ בהם קטן ומצטער וכן כל כיוצא בזה

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שז סעיף ה

דבר שאינו מלאכה, ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לא"י לעשותו בשבת; והוא שיהיה שם מקצת חולי ... כיצד: אומר ישראל לא"י בשבת ... להביא מים דרך חצר שלא עירבו, לרחוץ בו המצטער; ויש אוסרין

כלומר, מותר לבקש מנכרי שיעשה עבורו מלאכה דרבנן, אך אסור לו לקחת תרופות (מצד איסור שחיקת סממנים). בשיעור #4 הגדרנו מי נחשב "מצטער" לעניין זה. בקשה מנכרי לעשות מלאכה דרבנן היא שבות דשבות. המגן אברהם מציע דרך אחרת לעשות שבות דשבות –

מגן אברהם סימן שז ס"ק ז

אפילו ישראל עושה ... שבות שלא כדרכה במצטער שרי

כשם שמותר לנכרי לעשות איסור דרבנן, כך מותר לישראל לעשות מלאכה דרבנן בשינוי.

¹ הגדרנו "חולה" ולא "חולה שאין בו סכנה", שכן זו מהות ההגדרה הרלוונטית. כל ההיתרים שנאמרו בדיני של חולה נובעים מעצם הגדרתו ככזה, ואילו המינוח "שאיין בו סכנה" אינו אלא מינוח שבא לצמצם את ההיתרים ולהוציא חולה זה מכלל מי שהותרו לו (כמעט) כל האיסורים משום פיקוח נפש. עיינו עוד לעיל תשובה לד הערה 1.

² לשון השו"ע (או"ח סי' שכה סעי' יז) הפותח בפירוט דיני חולה שאין בו סכנה. כאמור, "נפל למשכבו" הוא עצם הגדרת "חולה", שכהמשך לה אומר השו"ע "ואין בו סכנה".

³ לשון השו"ע (שם סעי' א).

⁴ כך מסתבר, כיוון שתוצאת החוסם היא חולשת כל הגוף, כמו בכאבים המביאים לתוצאה דומה, וכך משמע ב"משנה ברורה" (שם ס"ק כ), שמדבר על "קדחת", כלומר חום "המצווי" (להבדיל מ"קדחת חם ביותר" שזכרה בשו"ע שם בסעי' ז, שיש בה סכנה) שמותר לחלל שבת עבור הלוקה בה באמצעות גוי, היינו כדין חולה שאין בו סכנה. ועייין ב"שמירת שבת כהלכתה" (פרק לג סעי' א אות ב, ובהערה ב שם).

² רמ"א בשו"ע (שם סעי' יז).

³ משמעות לשון השו"ע שם שפשוט שזה נקרא חולה, והדיון הוא רק אם יש הבדל בינו לבין שאר חולים.

⁴ הדעה השנייה והשלישית (שכתב השו"ע שהעיקר להלכה כמותה) בשו"ע שם.

⁵ להרחבת היריעה בנושא זה של הגדרת חולה (שאיין בו סכנה) ודיניו ניתן לעיין גם ב"נשמת אברהם" (או"ח סי' שכה, בעיקר בסעי' יז הנ"ל). ברוב המקרים סכנת אבר אחד הופכת מיד לסכנת חיים. עיינו גם לעיל בתשובה לד הערה 1.

⁶ כך משמע מן העובדה הפשוטה שלא הוזכרה בהלכות איסור והיתר או תעניות כל הגדרה אחרת. יתר על כן, באיסור והיתר אין היתרים רבים לחולה שאין בו סכנה, שכן באופן כללי גם הוא אסור אפילו באיסורי דרבנן, לדעת השו"ע. שני דברים בלבד הותרו לחולה שאין בו סכנה בענייני איסור והיתר: הנאה מאיסור "שלא כדרכו" (יו"ד קנה סעי' ג, מקור היתר בפסחים כה ע"ב: רבינא דשייף לה לברתיה בגוהריק דערלה. אמר ליה: אימור דאמור רבנן בשעת סכנה, שלא בשעת הסכנה מי אמור: אמר ליה... איכא דאמרי אמר ליה מידי דרך הנאה קא עבידנא", ועל-פי המבואר שם כד ע"ב: "אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן: כל איסורין שבתורה אין לוקין עליהן אלא דרך אכילת... איכא דאמרי, אמר רבי יוחנן: כל איסורין שבתורה אין לוקין עליהן אלא דרך הנאות". וביארו התוספות (שבועות כב ע"ב ד"ה אחתירא קמשתבע), ש"אפילו איסור בעלמא ליכא מדאורייתא אלא מדרבנן". ועייין שם בשו"ע, שלדעת הרמ"א מותר גם ליהנות כדרכו באיסורי הנאה דרבנן, אך לא לאכלם או לשתותם). לגבי בישולי עכו"ם, היתר זה אינו מוזכר בשו"ע בהלכות אלה (אם כי הוא משתמע בעקיפין מהרמ"א שם יו"ד קיג סעי' טז), אלא דווקא בהלכות שבת (משום שעיקר הצורך בהיתר הוא בשבת, שבה ישראל לא יכול לבשל עבור חולה שאין בו סכנה) בס"י שח סעי' יט, שהוא המשכם הישיר של הסעיפים הקודמים לו, וברור מכך שהגדרת חולה לעניין זה זהה להגדרתו שבסעיף יז לעניין שבת.

⁷ עוברות ומניקות טפורות (כל כ"ד חודש) מעיקר הדין מכל הצומות, מלבד יום הכיפורים ותשעה באב, אף שאינן מוגדרות כחולות (רמ"א או"ח סי' תקנ סעי' א, ועייין שם שכתב שאמנם כך עיקר הדין, אך אם אינן מצטערות הרבה נהגו להחמיר). בתענית אסתר פסק הרמ"א (או"ח תרפו סעי' ב) שגם מי שסובל מכאב עיניים (היינו כאב מקומי שאינו מוגדר כחולה) ומצטער הרבה – אינו חייב להתענות (אך יפרע את התענית אחר-כך).

הפרי מגדים חולק על כך –

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שז ס"ק ז

יש לומר ע"י עכו"ם, אבל ישראל שבות דשבות היכא דגזרו יש לומר דאסור

פוסקים רבים סומכים על המגן אברהם. לדוגמא –

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן צא אות א

בדבר לשאת תינוק שיכול לילך בכרמלית שהוא שבות דשבות, הנה אם הוא באופן שהתינוק בוכה ואי אפשר לו להשתיקו אלא כשיביאוהו הביתה מסתבר להתיר ... כיוון שהתינוק מצטער טובא יש להקל

מי שסובל ברמה הפחותה ממה שהוגדר שם, אין לו היתר לחלל שבת בשום צורה, ואף לא לקחת אף תרופה.

כללית, הדיון ההלכתי בכל אחת מרמות החולי הללו התמקד בשלוש שאלות – א. האם מותר לעסוק בריפוי, או שמא יש בכך גזירת שחיקת סממנים. ב. האם מותר להיעזר בנכרי לצורך הטיפול? ג. האם מותר לישראל לבצע מלאכות בשביל הטיפול?

נסכם את עיקרי הדברים שעלו בטבלה –

על ידי ישראל	על ידי נכרי	גזירת שחיקת סממנים
חולה שיש בו סכנה	ש"ע – עדיף שישראל יעשה, וכ"פ רוב הפוסקים. רמ"א – עדיף ע"י נכרי	איננה חלה
סכנת אבר	לפי רוב הראשונים מותר לישראל לעבור על שבות	איננה חלה
חולה שאין בו סכנה, אך נפל למשכב מחמת החולי	מחלוקת גדולה בין הראשונים והפוסקים. למעשה – הטוב ביותר – מלאכה דרבנן בשינוי. אם אי אפשר, ואין אפשרות לעשות על ידי נכרי, יעשה מלאכה דאורייתא בשינוי	איננה חלה
מי שיש לו מיחוש וכאב, המצטער מאוד	פרי מגדים אוסר, מגן אברהם מתיר שבות דשבות אפילו על ידי ישראל. רבים מהפוסקים מתירים	הגזירה נגזרה עליהם
מי שיש לו מיחוש בעלמא	אסור	הגזירה נגזרה עליהם

**רבנות –
סימן שכה**

סיכום

בשיעור זה למדנו את מדרג האסור והמותר לעשות עבור חולים ברמות שונות

פיקוח נפש

בשיעור הקודם העמקנו בשאלה אם השבת הותרה או דחווה מפני פיקוח נפש. מה שברור הוא שיש חובה להציל את מי שנמצא בסכנה, גם אם יש בזה חילול שבת. בגמרא במסכת מנחות (דף סד ע"א), נאמר שגם אם רבים חיללו שבת בכדי לסייע בהצלה, והתברר שהיה צורך רק במלאכתו של אחד מהם – כולם עשו מצווה, ולא עברו על איסור. מתוך כך הגרש"ז ושבת הלוי מסיקים שפעולתם של הבאים להציל היא מצווה בלבד, ואין בה איסור כלל.

הרב אשר וייס, לעומתם, מבין שוודאי שהמעשה שהם עושים הוא חילול שבת. אך מכיוון שהוא נעשה לצורך פיקוח נפש, ההכרעה ההלכתית הנכונה היא לחלל את השבת לצורך ההצלה, ועל כך יש שכר, למרות שזהו מעשה של חילול שבת. יש נפקא מינות מעשיות בין התפיסות הללו. לדוגמא – רבים יצאו להציל. הראשון הגיע והציל. האם עדיף שיעבור על איסור דרבנן ויודיע לאחרים להימנע מהמשך חילול השבת, או שעדיף שיימנע מאיסור, שהרי הם אינם עוברים על איסורים באותה עת?

לפי הגרש"ז ושבט הלוי – הם מקיימים מצווה בלבד. כך שאין הצדקה שהלה יעבור על איסור דרבנן בכדי למנוע מצווה. לפי הרב אשר וייס הם מחללים שבת בהיתר, אך עדיף למנוע את חילול השבת על ידי איסור דרבנן קל.

חולה שאין בו סכנה

במסכת שבת (דף קכט ע"א) נאמר שמותר לבקש מנכרי שיבצע מלאכה בכדי לסייע לחולה שאין בו סכנה. בסוגיה במסכת ביצה (דף כב ע"א) מוכרע שמותר לישראל למצמץ תוך כדי שהנכרי כוחל את עינו, למרות שיש בכך סיוע למלאכה דרבנן, מכיוון ש"מסייע אין בו ממש".

מהסוגיה במסכת שבת (דף צב ע"ב) ומדברי התוספות שם מבואר ש"מסייע אין בו ממש" כאשר מתקיימים שני תנאים – א. מבצע הפעולה מסוגל לבצע את הפעולה לבדו. ב. הסיוע שמסייע המסייע נעשה באופן שאינו יכול להוות תחליף לפעולה שמבצע המבצע המרכזי. כך פוסקים הרמ"א והמג"א.

מכיוון שהכלל הוא ש"מסייע אין בו ממש", הרי שאין הבדל בין אם הסיוע נעשה על ידי המטופל עצמו או על ידי אחרים, כפי שפוסקים הט"ז ושו"ע הרב.

מהו גבול הסיוע המותר? הט"ז מגביל את הסיוע לתגובה של ישראל לפעולתו של הנכרי. אם ישראל מתחיל את הפעולה, גם אם היא נעשית בעיקר על ידי הנכרי, הט"ז אוסר. לדוגמא, הט"ז אוסר על יהודי שיפתח את פיו בכדי שהנכרי יעקור את שינו, מכיוון שישראל הוא זה שמתחיל את הטיפול. אך מדברי הארזות חיים עולה שמותר, וכדבריו פוסקים הרמ"א הש"ך והמשנה ברורה.

טיפול על ידי ישראל

במסכת עבודה זרה (דף כח ע"ב) הגמרא דנה באפשרויות הטיפול בשבת ב"עין שמרדה". תוך כדי הדיון, לפני שהגמרא מסיקה שמדובר בפיקוח נפש, משמע מהגמרא שמותר לישראל לעבור על איסור דרבנן בכדי לטפל בעין. הרא"ש מסיק מכך שאם האבר נמצא בסיכון, מותר לישראל לעבור על איסור דרבנן בכדי להציל את האבר המקומי. הוא נשאר בהתלבטות אם ניתן להסיק מהסוגיה שמותר לישראל לעבור על איסור דרבנן בכדי לסייע לחולה שאין בו סכנה.

הר"ן מכריע את הספק לחומרה – אסור לישראל לעבור על איסור דרבנן בכדי לטפל בחולה שאין בו סכנה (כפי שהבאנו מדברי הגר"א בהרחבות, הר"ן אוסר גם שבות דשבות לצורך סיוע לחולה).

הרשב"א מכריע לקולא. מדבריו משמע שהוא משווה בין חולי שאין בו סכנה לבין סכנת אבר.

הרמב"ן הוא שיטת ביניים. עבור סכנת אבר הוא מתיר לעבור על איסור דרבנן. עבור חולה שאין בו סכנה הוא מתיר לסייע על ידי "שבות דשבות". כדבריו פוסק השו"ע, וכן רוב הפוסקים (ט"ז, מג"א, גר"א, משנה ברורה).

העדיפות של בקשת מלאכה דאורייתא מנכרי על פני איסור דרבנן של ישראל נובעת, לכאורה, מכך שישראל רחוק יותר מעשיית המלאכה בעצמו. משכך, רבים מן הפוסקים פוסקים שניתן לסמוך על הרשב"א, אם עושה מלאכה בשינוי, מכיוון שבדרך זו מתרחק מן האיסור (זה עדיף מעשיית מלאכה האסורה מדרבנן). השש"כ פוסק שאם אין נכרי, ויש בכך צורך משמעותי לחולה, ניתן לסמוך על שיטה זו.

מיהו המוגדר כחולה שאין בו סכנה? בשיעור הובאה תשובת "במראה הבזק" שהגדירה זאת.

בעל מיחוש והמצטער

בשיעור #4 למדנו את שיטת הרמב"ם, ופסיקת השו"ע, שעבור קטן ומצטער מותר לבקש מנכרי לעשות מלאכה האסורה מדרבנן.

המג"א פוסק שכשם שמותר לבקש מנכרי לעשות מלאכה האסורה מדרבנן, מפני שזהו שבות דשבות, כך מותר לישראל לעשות מלאכה האסורה מדרבנן בשינוי, מפני שזה גם "שבות דשבות". הפרי מגדים חולק על כך. למעשה הפוסקים נוטים להתיר לסמוך על המג"א.

ברם, חשוב לציין שעבור אלו אסור לעשות מעשי רפואה, משום איסור שחיקת סממנים.

בזאת אנו מסיימים את סדרת השיעורים בעניין הטיפול בחולי צער וכאב בשבת. בשיעור הבא נלמד על קולות מיוחדות עבור היוצאים להציל מפני מצבי סכנה.